

Проведен анализ ключевых положений относительно функционального предназначения судебной практики в современных условиях развития правовой системы Украины.

Ключевые слова: юридическая практика, судебная практика, функции судебной практики, правотворчество, факторы правотворчества.

Rosik T. Functional purpose of of judicial practice: worldview-legal dimension

In the article the author generalizes the views of scientists on problems of understanding the functional mission of judicial practice. Studied the scientific potential for further rethinking of scientific understanding of the functional mission of judicial practice. Critically analyzed contemporary approaches to understanding the functions of judicial practice. Pointed to the need to rethink the scientific concepts and functions species of judicial practice. An analysis of key provisions for the functional mission of judicial practice in the present conditions of the legal system of Ukraine.

Key words: the practice of law, judicial practice, the function of judicial practice, law-making, variety of factors lawmaking.

УДК 341.018

*Ольга Вікторівна Стрельцова,
науковий співробітник
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

ПРАВОВА ЛЕГІТИМАЦІЯ ЯК ОСНОВА ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Природна саморегуляція суспільства, з одного боку, та необхідність організованості і впорядкування суспільних процесів, з другого боку, обумовлюють особливу роль держави і державної влади. В умовах соціально-орієнтованої ринкової економіки та політичної демократії головне завдання держави — сприяти саморегулюванню суспільства, стимулювати позитивні та попереджувати негативні тенденції його розвитку, коригувати суспільні процеси, тобто вводити їх у певні межі (у тому числі через ухвалення законодавчих актів) з метою запобігання кризовим станам та анархії. Необхідною умовою реалізації цих завдань є влада, оскільки державне функціонування навряд чи буде достатньо ефективним, якщо не дотримуватися певних правил. Державна влада має певну автономію в суспільстві, в силу того, що вона є представником усього суспільства.

Разом з тим, виконуючи роль своєрідного арбітра, покликаного діяти в інтересах усього суспільства, державна влада сама потребує соціального визнання її права на керівну роль. Таке визнання позначається у науковій літературі терміном «легітимація».

З абстрактних, загальнотеоретичних позицій легітимація державної влади є делегуванням, передачею влади суспільством його особливій організації — державі та її структурам. Передається, що така передача здійснюється на умовах відповідності державної влади уявленням людей про її діяльність, їх очікуванням та налаштуванням. Сутність легітимації — відображення ідей «суспільного договору» про створення держави для загального блага, які висловлювалися представниками французького Просвітництва напередодні революційних подій 1789 р. Згідно з ними влада є справедливою, якщо вона не порушує «договірних принципів» між громадянським суспільством і державою. Якщо ж державний апарат починає викорис-

товувати повноваження, що йому делеговані не на благо, а на шкоду суспільству, народ може добиватися заміни влади, навіть за допомогою насильницької акції. Такий підхід впливає із фундаментальної, класичної теоретичної передумови лібералізму: визнання пріоритету громадянського суспільства над державою. Адже суспільство з природними невід'ємними правами індивідів на життя, свободу, власність виникає раніше за державу. Остання утворюється для захисту цих прав, а тому їх порушення створює легітимну основу для революційного повалення такої влади.

Термін «легітимність» (фр. *legitimation*) іноді перекладають як «законність» (від кореня латинських слів *legitimus* — «законний» «правомірний»). Вбачається, що цей переклад є не зовсім коректним. Законність у значенні дії, вчиненої відповідно до закону, позначається іншою категорією — «легальність», яка не є тотожною легітимності. Поняття «легітимність» має більш оціночний, етичний та політичний характер, тоді як «легальність» — формально-юридичний та етично нейтральний. Говорячи про легальність державної влади, йдеться передусім про визнання правомірності її виникнення (встановлення), організації та діяльності відповідно до юридичних актів і процедур. Легітимність же відображає процес фактичного, не обов'язково формального узаконення державної влади, який виражає правильність, виправданість, справедливість та інші сторони відповідності характеру влади, її діяльності певним, передусім психічним установкам, очікуванням особистості, колективу, соціальної групи або народу загалом. Такий стан влади тісно пов'язаний із матеріальними, соціальними, політичними, духовними умовами суспільного життя, з індивідуальною та суспільною психологією. Неможливо нав'язати людям легітимацію ззовні (хоча так можна здійснити легалізацію). Легітимація — процес набуття легітимності, процес індивідуального (особистісного) і колективного (соціальною групою, народом) утвердження уявлень про те, що державна влада, структура її органів, спосіб їх формування, їх заходи та діяльність посадових осіб відповідають тим очікуванням, тим поглядам, які сформувалися у людей на основі чуттєвого сприйняття, досвіду, раціональної оцінки.

Проте, на відміну від легалізації, ці уявлення виявляються не тільки і не стільки у правосвідомості, скільки у моральній свідомості, в розумінні справедливості, добра, загального блага. Легітимація, як правило, включає легалізацію, проте може і не включати її, і навпаки — зовні легальна влада в уявленні народу може бути нелегітимною. Легітимність може суперечити формальній легальності, якщо юридичні закони не відповідають законам справедливості, загальнолюдським цінностям, установкам більшості населення, що панують у суспільстві.

Внаслідок легітимації державної влади більшістю населення формується її авторитет, у результаті чого переважна частина громадян добровільно підпорядковується владі, вважають своїм обов'язком брати участь у формуванні та діяльності її органів (у виборах, референдумах, у різноманітних консультативних та дорадчих радах при державних органах, у місцевому самоврядуванні тощо). Отже, чим ширше легітимація та, відповідно, прошарок населення, на підтримку якого спирається державна влада, тим активнішою є партиципація різних соціальних груп [4, с. 7–13].

Тому суб'єкт, який володарює або претендує на владу, часто намагається відтворити ситуацію, в якій би законодавчі акти, що він приймає, та інші його рішення визнавалися і виконувалися не з почуття страху, а із сумління, з вірою в їх моральну правильність. Причини цього полягають у тому, що жодна державна влада, жоден уряд не може розраховувати на тривале існування та ефективну діяльність, покладаючись тільки на закони, які їх проголошують, або насилля як гарантію згоди з їх владою [3]. Для того щоб бути міцною, стійкою та стабільною, державна влада має спиратися на підтримку суспільства, певних груп, впливових особистостей. Інакше кажучи, необхідною умовою ефективного функціонування державної влади є її добровільне прийняття, підкріплене повагою до законності. Шляхом погроз та ре-

пресій можна змусити підкорятися нетривалий період і лише незначну частину громадян, але зростаючи, супротив владі, загрожує призвести до масової громадянської непокорі.

Легітимність як різновид соціального визнання влади передбачає двостороннє відношення, яке полягає, по-перше, у сприйнятті влади, ставленні до неї підпорядкованого їй суб'єкта, який визнає владу (наприклад, народу або, принаймні, більшої його частини); по-друге, усвідомлення суб'єктом, який володарює (правлячою верхівкою) свого права на владу. На підставі цього варто погодитися з думкою П. Бурд'є про те, що легітимна влада — «це влада, яку той, хто їй підкоряється, дає тому, хто її здійснює... Ця влада існує тільки тому, що той, хто їй підкоряється вірить у те, що вона існує» [1, с. 208–209].

Фактори, які створюють підстави для легітимації, можна умовно поділити на дві групи: ірраціональні та раціональні.

Визнання влади на *ірраціональних засадах* відбувається тоді, коли суб'єкт легітимації не керується мотивами розумності, не усвідомлює повною мірою значення необхідності тієї чи іншої влади. Тобто влада визнається без глибоких свідомих обґрунтувань в силу того, що «так було завжди» або «так встановлено вищими силами». Отже, ірраціональні засади не можуть бути роз'яснені з огляду на розум, а обґрунтовуються за допомогою посилань на звичай, традицію, авторитет тощо. Ірраціональні засади визнання влади властиві ще протосоціальному рівню розвитку суспільства, коли людина здійснювала історичний перехід від стадної, природної організації до соціальної. Власне, на цьому етапі розвитку визнання влади здійснювалося згідно з критерієм сили (слабкості) влади.

Щодо *раціональності* як підстави політичної влади — вона передбачає відповідність певним засадам розумності. Це передусім політична аргументація (доводи щодо загрози, ідея безпеки тієї чи іншої політики, її доцільність, необхідність та ін.), апелювання до історії (зокрема, до історичних завдань країни, велінь часу, імперативу епохи; звернення до національних традицій, зумовлених історичним розвитком держави), апелювання до економічної, технічної, наукової, культурної практики тощо.

Легітимацію особливого типу утворює правова аргументація, тобто апеляція до закону, яка водночас обґрунтовує легальність (підстави для легалізації) тієї чи іншої влади та її представників. Так, закон може легалізувати владу особи, яку суспільство не приймає, але вимушено підкорятися (наприклад, закон про спадкування престолу може привести до влади не бажаного для суспільства монарха). Нормативний акт може узаконити політичні санкції, правові або економічні заходи, які країна не схвалює, але вимушена терпіти (наприклад, непопулярні серед населення економічні реформи).

Існує також низка перехідних форм легітимації, загалом заснованих на раціональних засадах, але водночас таких, що допускають апелювання до ірраціональних аргументів. До них, зокрема, належать: етичне, моральне, ідеологічне та інші підстави обґрунтування політики [2, с. 219–222].

Найбільш обґрунтовано ідея розмежування раціональних та ірраціональних підстав легітимації влади відображена у працях німецького політолога та правника М. Вебера, який серед соціокультурних підстав легітимності влади виокремлював традиціоналізм, харизму та раціонально-правову засаду (правопорядок).

Так, традиційна легітимація — це визнання влади в силу існування тривалої практики такого визнання (влада є легітимною тому, що з точки зору підданих вона завжди була легітимною). У такому випадку влада має традиційний характер, освячена авторитетом патріархальних настанов, які існують тривалий час, а також релігійними нормами. Цей спосіб легітимації є характерним передусім для монархії.

Харизматична легітимація — це визнання влади, що ґрунтується на вірі в особисті якості вождя, керівника, лідера, його виняткову місію, зумовлену певними здібностями, таланта-

ми. Така легітимация відкидає раціональні судження, оскільки спирається на почуття, емоції, цілковиту довіру та безумовне підпорядкування лідеру.

Легітимована відповідно до раціонально-правових засад влада здійснюється там, де особам, наділеним владою, підпорядковуються внаслідок визнання правомірності законів, на підставі яких вони цю владу отримали. Такий тип легітимации ґрунтується на переконанні в розумності порядку, що існує, законів, правил, прийнятих у межах цього суспільства для управління ним. Останній тип легітимации притаманний більшості сучасних правових демократичних держав [4, с. 17, 87].

Водночас варто зауважити, що в сучасному суспільстві, навіть у розвинутих країнах, легітимация державної влади використовує різні способи впливу, а отже, типи легітимации, як правило, переплітаються та комбінуються.

Як підсумок можна констатувати, що складна структура легітимации передбачає наявність таких обов'язкових її складових, як об'єкт, суб'єкти, засоби, методи, умови, принципи, процедура тощо. Системний взаємозв'язок та взаємодія цих складових, на думку низки науковців (Р. Ромашов, П. Оль, О. Тищенко, О. Шукшина), дозволяє говорити про існування особливого механізму легітимации державної влади.

Як впливає з наведеного вище, *суб'єктами легітимации* є, по-перше, носій влади та, по-друге, підвладний суб'єкт.

Об'єкт легітимации, тобто те, на що спрямований процес легітимации та з приводу чого складаються відповідні політико-правові відносини, — це державна влада.

Процес (процедура) легітимации включає декілька етапів, зокрема: 1) соціально-політичне обґрунтування державної влади (обґрунтування потенційним носієм влади кризи існуючого порядку та необхідності формування якісно нової владної структури на основі певних суспільних, економічних, політичних, історичних та інших перетворень); 2) формування державної влади через наділення суб'єкта легітимации державно-владними повноваженнями, що може здійснюватися: а) революційним або б) еволюційним шляхом; 3) юридичне обґрунтування — легалізація державної влади на підставі закону, декларації тощо; 4) нейтралізація державною владою імовірної протидії; 5) інформаційно-ідеологічний вплив державної влади на підвладних суб'єктів (непрямий регулятивний вплив на свідомість, поведінку та вчинки людей, створення певного інформаційного поля навколо конкретних політичних процесів, заходів, інститутів); 6) підтримка авторитету державної влади.

Для того щоб бути легітимною, державна влада має відповідати низці умов. По-перше, наявність послідовної діяльності політичного керівництва для досягнення поставленої мети. По-друге, здатність мобілізації засобів, які забезпечують максимальне використання ресурсів суспільства в процесі виконання прийнятих рішень. По-третє, попередження дій, що можуть завадити досягненню поставленою владою мети. По-четверте, здатність забезпечити для виконання прийнятих рішень підтримку тих соціальних груп, інтереси яких є особливо вагомими для реалізації цих рішень.

М. Вебер називав п'ять *передумов* раціонального типу легітимации, а саме: панування (розподіл суспільства на тих, хто здійснює політичну владу — керівників та тих, щодо кого вона здійснюється — підпорядкованих), керівництво, управління, організація, контроль.

Процес легітимации може здійснюватися за допомогою певних *методів*. Серед них можна виокремити такі, що використовує потенційно владний суб'єкт: імперативний метод, заснований на владних приписах, та диспозитивний метод, який полягає в легітимации через мотиви, потреби, систему цінностей тощо. Друга група методів — це ті, що використовуються підвладними суб'єктами, зокрема метод схвалення та метод недовіри.

В основі легітимності державної влади сконцентровані загальні засади політико-правової діяльності суспільства і держави, що виражають ідею, сутність легітимации, мають універсальний, загальнозначущий характер, спрямовують та синхронізують діяльність

суб'єктів політичної системи, відображають її об'єктивну необхідність. Такі загальні засади можуть бути визначені як принципи легітимності державної влади. Це, зокрема, принцип фактичного визнання державної влади та *принцип легальності державної влади* [2, с. 229].

Насамкінець слід зазначити, що в умовах перехідного періоду та політичної нестабільності проблеми легітимності та легальності державної влади набувають особливого значення, що повною мірою стосується і сучасної України. Процеси легітимації державної влади в нашій державі відбуваються в контексті соціально-економічного, політичного та правового реформування країни. Легітимацію державної влади ускладнюють проблеми, що вже тривалий час стоять на порядку денному. Це, зокрема, неузгодженість діяльності законодавчої та виконавчої гілок влади; недостатня ротація політичних еліт в державних структурах; слабкість судової влади та правоохоронних органів; корупція в органах державної влади; прийняття законів та підзаконних правових актів без урахування реальних можливостей державного бюджету; недостатня прозорість процесу підготовки та прийняття рішень органами виконавчої влади, в наслідок чого представники громадянського суспільства позбавлені можливості впливати на їх ухвалення тощо. Не сприяє легітимності державної влади і брак духовних та ідейних орієнтирів, у тому числі з принципового питання щодо конкретних шляхів подальшого зовнішнього та внутрішнього курсу розвитку держави. Вбачається, що всі ці та інші питання потребують особливої уваги як з боку представників державної влади, так і з боку громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Бурдые П. Социология политики / П. Бурдые ; пер. с фр. ; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. — М. : Socio-Logos, 1993. — 336 с.
2. Государство, общество, личность: проблемы совместимости / под общ. ред. Р. А. Ромашова, Н. С. Нижник. — М. : Юристъ, 2005. — 303 с.
3. Чехович Т. В. Проблемні питання державної влади в Україні / Т. В. Чехович [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.vuzliv.com/content/view/117/112>.
4. Чиркин В. Е. Основы государственной власти / В. Е. Чиркин. — М. : Юристъ, 1996. — 112 с.

Стрельцова О. В. Правова легітимація як основа взаємодії держави і громадянського суспільства

У статті розглядається категорія правової легітимації як основи взаємодії державної влади і громадянського суспільства. Аналізуються співвідношення понять правової легітимації та правової легалізації, виокремлюються їх спільні та відмінні риси. Досліджуються фактори, які створюють підстави для легітимації та обґрунтовується точка зору, що їх можна умовно поділити на дві групи: ірраціональні та раціональні. Аналізуються соціокультурні підстави легітимності влади, зокрема традиціоналізм, харизма та раціонально-правова засада (правопорядок). Також розглядається структура легітимації, що передбачає наявність таких обов'язкових її складових, як об'єкт, суб'єкти, засоби, методи, умови, принципи, процедура тощо.

Ключові слова: легальність, легітимність, державна влада, громадянське суспільство.

Стрельцова О. В. Правовая легитимация как основа взаимодействия государства и гражданского общества

В статье рассматривается категория правовой легитимации как основа для взаимодействия государственной власти и гражданского общества. Анализируется соотношение понятий правовой легитимации и правовой легализации, выделяются их общие и отличительные черты. Исследуются факторы, создающие основы для легитимации и обосновывается точка зрения, что их можно условно поделить на две группы: иррациональные и рациональные. Анализируются социокультурные предпосылки легитимности власти, в частности, традиционализм, харизма и рационально-правовое основание (правопорядок). Также рассматривается структура легитимации, которая предусматривает наличие таких обязательных ее составляющих, как объект, субъекты, средства, методы, условия, принципы, процедура и т. д.

Ключевые слова: легальность, легитимность, государственная власть, гражданское общество.

Streltsova O. Legal legitimation as basis cooperations of the state and civil society

This article stipulates the category of legal legitimation as basis of co-operation of state power and civil society. Correlation of concepts of legal legitimation and legal legalization is analysed, their general and distinctive lines are distinguished. Factors are investigated, creating bases for legitimation and the point of view is grounded, that they can be conditionally divided by two groups: irrational and rational. Sociocultural pre-conditions of legitimacy of power are analysed, in particular, charisma and rationally-legal founding (law and order). The structure of legitimation, which foresees the presence of such her obligatory constituents, as object, subjects, facilities, methods, terms, principles, procedure, is also examined et cetera.

Key words: legality, legitimacy, state power, civil society.

УДК 340.1

*Сергій Олександрович Сунєгін,
науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРАВОВІДНОСИН: ВСТУП ДО ПРОБЛЕМИ

В умовах проведення в Україні багатьох реформ у різноманітних сферах і галузях суспільного життя, спрямованих насамперед на покращання соціально-економічного розвитку нашої держави у складних умовах ще незавершеної світової фінансово-економічної кризи, особливої актуальності набувають проблеми їх правового забезпечення. При цьому правове забезпечення відповідних реформ, безумовно, не може обмежуватися лише прийняттям відповідних законів та інших нормативно-правових актів уповноваженими на те державними органами, оскільки для їх реального втілення в життя потрібна відповідна поведінка суб'єктів права — фізичних та юридичних осіб, які реалізують надані їм суб'єктивні права і виконують покладені на них юридичні обов'язки, тобто виступають суб'єктами тих чи інших правовідносин. Аксиоматичним є твердження, що право, яке не реалізується у поведінці суб'єктів правовідносин, втрачає свою соціальну цінність, мету та призначення, оскільки в такому випадку воно існує лише «на папері» або «віртуально» та зовсім не впливає на розвиток суспільства. Зазначене суттєво актуалізує необхідність здійснення наукового пошуку і вирішення саме тих теоретико-прикладних питань, які пов'язані з правовідносинами.

Проблематика правовідносин, як і праворозуміння в цілому, належить до кола «вічних» проблем юриспруденції. Кожна історична епоха вносила в її розробку елементи новизни, які відображали не лише особливості конкретного етапу розвитку відповідного суспільства, а й накопичений ним соціальний досвід, оскільки саме через правовідносини позитивне право здійснює безпосередній вплив на розвиток суспільства.

Проблематика правовідносин, їх особливостей, структури та функціонального насичення знайшла належне відображення у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких варто назвати С. Алексєєва, О. Зайчука, М. Козюбру, Д. Ллойда, О. Малька, Г. Мальцева, М. Марченка, М. Матузова, В. Нерсисянца, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, А. Полякова, О. Скакун, Т. Тарахонич, Ю. Тихомирова, Ю. Шемшученка, О. Ющика та ін. Втім, незва-